

УДК 81'255.4'28:81'342(045)

Гудманян А. Г.
Струк І. В.**ВІДТВОРЕННЯ ФОНОГРАФІЧНИХ АНОМАЛІЙ ДІАЛЕКТНОГО МОВЛЕННЯ
В ПЕРЕКЛАДІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ МАРКА ТВЕНА ТА ЇХ ПЕРЕКЛАДІВ
УКРАЇНСЬКОЮ Й РОСІЙСЬКОЮ МОВАМИ)**

Статтю присвячено дослідженню фонографічних особливостей перекладу діалектного мовлення героїв у творах американського письменника М. Твена. Проаналізовано методи й засоби художнього перекладу, використані під час перекладу афроамериканського діалекту українською та російською мовами.

Ключові слова: діалект, аномалія, компенсація, фонографічний аспект.

Гудманян А. Г., Струк І. В. Передача в переводе фонографических аномалий диалектной речи (на материале произведений Марка Твена и их переводов на украинский и русский языки). – Статья.

Статья посвящена исследованию фонографических особенностей перевода диалектной речи персонажей в произведениях американского писателя М. Твена. Проанализированы методы художественного перевода и средства, использованные при переводе афроамериканского диалекта на украинский и русский языки.

Ключевые слова: диалект, аномалия, компенсация, фонографический аспект.

Gudmanian A. G., Struk I. V. Rendering the phonographic anomalies of dialect speech (based on works by Mark Twain and their translations into Ukrainian and Russian). – Article.

The article focuses on the study of phonographic dialect specific speech features in the works of American writer Mark Twain. The author analyses the methods of fiction literature translation, which have been used for translation from afro-american vernacular English into Ukrainian and Russian.

Key words: dialect, anomaly, compensation, phonographic aspect.

Діалект відносять до найменш дослідженого та потрактованого в межах сучасного перекладознавства мовного явища, яке, однак, залишається домінуючим за своєю науковою цінністю, насамперед внаслідок своєї реліктовості, невідповідності та нетрадиційності для лексичної системи української й російської мов. «Мова – це діалект зі своєю армією й морським флотом», – говорить лінгвіст М. Вайнрайх, який метафорично відносить діалект до складного, підступного/непідступного явища, мовне розмаїття якого визначається в мові іншої культури складними для сприйняття словами та словосполученнями [8, 116]. Ключовим завданням перекладача щодо цього мовного утворення є адекватне відтворення, оскільки діалект є не елементом «декорації» твору або «духом» іноземного слова, а важливим транслятором інформації щодо територіального походження героя, соціального класу, освіти тощо.

Діалект у межах перекладознавчого аспекту вивчали І.С. Алексєєва, М.К. Грабовський, В.С. Виноградов, С.І. Влахов, В.Н. Комісаров, М.М. Любімов, О.М. Медвідь, Н.В. Немцова, В.Д. Радчук, О.В. Ребрій, А.В. Федоров, С.П. Флорін, О.Д. Швейцер, Н.В. Яковлева, Б. Девід, Дж.К. Кетфорд, М. Моріні, П. Ньюмарк, Е.К. Ландерс та інші.

Актуальність дослідження визначається нагальністю проблематики відтворення діалекту в перекладі. Оскільки феномен діалектного мовлення в царині теорії й практики перекладу не слугував предметом дослідження у зв'язку з накладеною на нього цензурою. Невизначеність і дискусійність цього явища надала знижено-розмовному мовленню статусу «непідйомного тягара, довкола якого

наука наладала гору полемічних списів» та який частково було піднято лише в середині ХХ ст. [4].

Метою дослідження є аналіз особливостей відтворення аномалій діалектного мовлення творів М. Твена в перекладах українською та російською мовами, що також передбачає фонографічну кваліфікацію аномалій мовлення художнього твору зі вказівкою на соціокультурний аспект.

Наведена мета передбачає розв'язання таких завдань: з'ясувати особливості фонографічних аномалій афроамериканського діалекту та вказати на можливість/неможливість їх відтворення в перекладі.

Діалекти несуть у собі важливу соціальну інформацію, яка є надбанням її користувачів. Перекладознавство в цьому особливому випадку має виконувати місію не «слова», а «значення», тобто переклад розглядаємо як ключ до розуміння діалекту, а не як засіб його бездумного відтворення в тексті. Хоча інколи реальність може вимагати «підлаштованого» перекладу діалектів із метою його розуміння більшою кількістю населення, проте, як зазначає російський науковець М.К. Грабовський, читачеві «вже не цікаво знати, про що пише автор оригіналу. Йому цікаво знати, як це «звучить» мовою оригіналу» [1, 411].

Науковці мають різні думки щодо ключових тактик, які могли б відіграти важливу роль в адекватному відтворенні діалектно забарвленої лексики. Так, наприклад, на думку російського науковця В.Н. Комісарова, діалект – це явище неперекладне, єдиним винятком є соціальний діалект» [2, 217].

Відтворення акустичного боку діалекту з метою ідентифікації в межах іншої звукової системи,

на думку вченого, позбавлене сенсу, адже «якщо в англійському оригіналі персонаж говорить на лондонському діалекті «ккні», додаючи звук *h* до слів, де він відсутній у стандартній мові, та опускаючи цей звук там, де за нормами англійської мови він повинен вимовлятися («*e*» as a good hear замість *he has a good ear*), то спроба відтворити цю особливість у російському перекладі, виглядає так: *хон хобладает 'орошим слухом*».

Негативне ставлення в науковця також до підміни діалекту мови оригіналу яким-небудь іншим діалектом цільової мови, позаяк «спроба встановити еквівалентність між діалектом негрів Міссурі, на якому говорить негр Джим у Марка Твена, і яким-небудь діалектом будь-якої іншої мови територетично не виправдана й практично не спостерігається, оскільки явно безглуздо змушувати американського негра говорити мовою уродженця Пермі чи Одеси» [2, 217].

Прикметно, що поряд із критичним ставленням до діалекту у випадку його цілковитого невідтворення в мові перекладу автор робить крок назустріч поодиноким акустичним аномаліям та пропонує їх відтворення шляхом нечисленних, створених навмисно мовних покручів із використанням елементів розмовного стилю [2, 219].

Сучасний український науковець О.В. Ребрій творчо підходить до проблеми відтворення діалектного мовлення, оскільки пропонує сміливий аналог: «Своєрідним «джерелом натхнення» для перекладачів під час відтворення різномірних елементів етносоціолектів може бути таке суперечливе явище філологічного сьогодення, як суржик» [5, 119–120].

Англійський дослідник М. Моріні вважає, що проблема відтворення фонетичної аномалії мовлення може бути компенсована створенням «мови в мові», яка складалася б з неправильних або підлаштованих під місцевий колорит слів і фраз, фонетично адаптованих до правил цільової мови [9, 130].

Польський учений Л. Березовський не виключає створення штучного замітника діалекту на ґрунті мови перекладу, проте наголошує на ризикованості такого підходу, адже може викликати непорозуміння в читача. Як аналог науковець пропонує *частковий переклад* (згідно з яким не піддаються перекладу короткі, добре відомі слова або фрази тексту оригіналу) [6, 60] та *транслітерацію* (заміну фонологічних і графологічних особливостей лексичних одиниць) [6, 62]. Недоліком останнього, на думку О.В. Ребрія, є відтворення форми слова оригіналу, оскільки «українська мова не має усталеної системи засобів фонографічної стилізації, на відміну від англійської, а отже, використання таких засобів в однаковому обсязі в оригінальному та перекладеному творах не матиме аналогічного функціонального впливу» [5, 148].

Сучасні перекладознавці здебільшого погоджуються з тим, що для відтворення діалектизмів необхідно використовувати просторіччя. Саме

просторіччя в широкому розумінні є основним функціональним еквівалентом територіальних і соціальних діалектів у мові перекладу.

Отже, за відсутності відповідників або функціональних аналогів перекладач може вдатися до просторіччя, яке й додасть текстові перекладу необхідної характеристики відхилення від літературної норми. Незважаючи на те, що труднощі відтворення діалектів аналізувалися деякими українськими перекладознавцями, практично ніхто не розглядав труднощі відтворення негритянської мови, яку багато лінгвістів також відносять до соціальних діалектів.

Ми поділяємо думку О.Д. Швейцера, що негритянська мова – не соціальний діалект у чистому вигляді, а радше етносоціальний діалект. Негритянське населення – це достатньо ізольована група, яка являє певну субкультуру, мова якої, безумовно, відрізняється від стандартної англійської мови. Афроамериканським варіантом англійської мови виражає себе ціла раса зі своєю історією, культурним досвідом, щастям, горем, суворою життєвою правдою. Цією мовою пишеться проза й поезія, яка найбільш яскраво відображає менталітет носіїв мови. Її переклад викликає певні труднощі в перекладачів, на плечі яких лягає відповідальність за адекватне відтворення художнього тексту. Їхня майстерність полягає не лише у вмінні передати текст без порушень узуальних норм мови перекладу, а й у максимальному відображенні культурних особливостей мови оригіналу.

На думку О.М. Медвідь, адекватним вважається той переклад, за якого відповідники в мові перекладу побудовані на тих самих прагматичних компонентах значення, що й одиниці англійського діалектного мовлення [3, 47]. Отже, стратегією перекладу діалектизмів є передача їх семантичних, емоційно-експресивних і стилістичних рис.

Як ілюстрацію ми обрали приклади з романів М. Твена «Пригоди Гекльберрі Фінна» і «Пригоди Тома Соєра» та їх україномовні й російськомовні переклади. З точки зору мови діалектизми поділяються на *фонетичні*, які відрізняються від літературної норми вимовою певних звуків, *граматичні*, які різняться від літературної норми оформленням певних граматичних форм, та *лексичні*, які в діалекті мають значення, відмінне від загальнономовного.

Основними показниками аномалій мовлення героїв у романах М. Твена є фонетичні й лексичні особливості, які характеризують акустичну природу мовлення персонажів творів. До характерних фонетичних рис афроамериканського діалекту в цілому відносяться такі:

1. Вилучення закінчення, яке попри специфіку вимови «ковтається» мовцем. Характерне вилучення кінцевого звука має два розгалуження: а) приголосні звуки редуковані апострофом, наприклад: *t (los')* (16, 60), *d (len')* (16, 35), *f (o')* (16, 182); б) слова зі зазначеним кінцевим зву-

ком, який вказує на фонетичну аномалію, серед них ми розрізняємо закінчення *t* (*acrost* → *across*) (16, 33), *x* (*ax* → *ask*) (16, 34), *e* (*behine* → *behind*) (16, 79), *n* (*hearn* → *heard*) (16, 193), *k* (*hunk* → *hunch*) (16, 36).

2. Редукція звуків на початку та в середині слова: *b'long* → *belong* (16, 31), *ca'm* → *calm* (16, 100), *'bout* (16, 77) → *about*, *di'monds* → *diamonds* (16, 11), *m'lasses* → *molasses* (16, 194), *p'int* → *point* (16, 33), *w'y* → *why* (16, 32).

3. Вилучення звука [r], наприклад: *asho'* (*ashore*) (16, 31), *fo'* (*four*) (16, 33), *mo'* (*more*) (16, 33), *po'* (*poor*) (16, 110), *sho'* (*shore*) (16, 33), *und'* (*under*) (16, 175), *yo'* (*your*) (16, 15), *whah* (*where*) (16, 6). Показово, що вилучення в англо-американському варіанті мови відбувається після голосних звуків, проте звукова система мови персонажа побудована таким чином, щоб художній твір мав більш яскраве фонетичне забарвлення. Тому констатуємо редукцію в словах *hund'd* (16, 174) → *hundred*, *fum* (16, 15) → *from*, *f'm* (16, 100) → *from*, *pooty* (16, 33) → *pretty*.

4. Заміна голосного звука іншим голосним – *e/o* (*fer* (16, 33) → *for*), *o/e* (*onkore* (16, 96) → *encore*), *e/i* (*sence* (16, 42) → *since*), *i/e* (*forgit* (16, 66) → *forget*), *u/a* (*fust* (16, 194) → *fast*), *e/u* (*sech* (16, 118) → *such*), *u/e* (*turrible* (16, 60) → *terrible*), *i/u* (*jist* (16, 49) → *just*).

5. З-поміж загальних форм фонологічного вираження спостерігається заміна приголосних звуків *dah* (*there*) (16, 6), *dat* (*that*) (16, 31), *dar* (*there*) (16, 165), *de* (*the*) (16, 15). Варто відзначити, що в українській фонетичній системі також існує тенденція до заміни приголосних звуків, наприклад: [ф] на [х], [ж] → [з], [ч] → [ш], [ш] → [щ], [ш] → [с], [щ] → [сч], [я] → [є].

6. Заміна фрикативного [θ] на [f] є ще однією визначальною рисою афроамериканського вернакуляру, проте в аналізованому творі зустрічається досить рідко: *bofe* (16, 66) → *both*, *breff* (16, 110) → *breath*, *sumfn* (16, 31) → *something*.

7. Афроамериканський діалектний континуум характеризується частотним використанням «Eye dialect», що означає допущення неправильно написання з метою відтворення регіональних особливостей мови, наприклад: *alwuz* (16, 31) – *always* [ˈɔːlwəz], *bekase* (16, 35) – *because* [biˈkɔz], *bleeve* (15, 72) – *believe* [biˈliːv], *foteen* (16, 35) – *fourteen* [ˈfɔːˈtiːn], *ketch* (16, 35) – *catch* [kætʃ], *gal* (15, 144) – *girl* [gɜːl], *weeron* (16, 35) – *weapon* [ˈwepən] тощо.

8. Перебільшене використання голосних звуків. Спроба закінчити слово на голосний звук супроводжується відсіканням кінцевого приголосного звука, наприклад: *child* стає *chile* (16, 56), *four* → *fo'* (16, 80), *mister* → *misto* (16, 165) тощо.

Показово, що найбільш частотним функціонуванням різновидів афроамериканського діалекту в межах творів М. Твена є редукування звуків, які становлять 34% загальної кількості фонетичного

субстандарту. Вилучення кінцевого звуку – 18%, використання «Eye dialect» у 16%, підміна голосного звуку іншим голосним у 12%, вилучення звуку [r] 11%, слова зі зазначенням кінцевих звуків у 5%, заміна приголосних звуків у 4%, перебільшене використання голосних звуків у 2%. Найменшу кількість елементів наведено в заміні фрикативного [θ] на [f] – лише 1%. Проведений кількісний аналіз частотності фонетичних кластерів унаочнює домінування таких особливостей діалекту, як вилучення та редукція звуків. Проте перекладні фрагменти свідчать про те, що перекладачі здебільшого уникають усичення звуків, натомість використовують стандартний лексичний стратум мови перекладу. Це, безумовно, є свідченням неоконичного руйнування головної ідеї, закладеної автором.

Наприклад: «*It's a most amaz'n' good idea, duke* (16, 117) – *Це чудова думка, герцогу!* (І.І. Стешенко) (13, 371) – *Чудова думка, герцогу!* (І.Л. Базилянська) (14, 404). – *Замечательная мысль, герцог!* (Н.Л. Дарузес) (12, 36).

Перекладачі одностайно обирають спосіб перекладу ад'єктиву словниковим відповідником, позбавивши таким чином читача можливості отримати текст у тому вигляді, у якому він постав у межах іншої культури. Такий переклад, безумовно, є не дуже вдалим, адже використання різних діалектів – це одна з особливостей роману М. Твена. Тому інколи доцільно проявити свою креативність шляхом добору «функціонального аналога» [5, 150]. На прикладі цього уривку бачимо, що перекладачі цього не зробили, обравши простіший варіант.

Серед поширених способів перекладу усиченого мовлення спостерігаємо підміну акустичної аномалії діалектним словом.

Наприклад: «*Bekase why: would a wise man want to live in de mids' er sich a blim-blammin' all de time?* (16, 56). – *І знаєш чого? А того, що мудра людина нізащо не житиме в такому пеклі* (І.І. Стешенко) (13, 286). – *І ось чому. Хіба розумна людина стане жити в такому розгардіяші?* (І.Л. Базилянська) (14, 314). – *И вот почему. Да разве умный человек станет жить в таком кавардаке?* (Н.Л. Дарузес) (12, 63).

Переклади Н.Л. Дарузес та І.Л. Базилянської тут видаються більш вдалим, оскільки в них використано діалектні слова *розгардіяш* і *кавардак*, тоді як І.І. Стешенко звертається до компенсації лише в наступному реченні. Далі за текстом: «*A wise man 'ud take en buil' a biler-factory; en den he could shet down de biler-factory when he want to res'* (16, 56). – *Мудра людина побудує собі, ну, хоча б котельний завод, а коли їй остобісіє гармидер – вона візьме та той завод і закриє* (І.І. Стешенко) (13, 286). – *Розумна людина візьме і побудує котельний завод, а захочеться їй тиші і спокою – візьме та й закриє його* (І.Л. Базилянська) (14, 314). – *Умный человек*

возьмет и построит котельный завод, а захочется ему тишины и покоя – он возьмет да и закроет его (Н.Л. Дарузес) (12, 63).

І.І. Стешенко компенсує втрату усиченості шляхом використання діалектного аналога *остобісіє* в значенні *набридне*. Констатуємо використання стратегії доместикації, що, на нашу думку, є вдалим перекладацьким рішенням. З іншого боку, такий спосіб є сумбурним щодо читача, який прагне адекватного розуміння авторського задуму.

Наступний фрагмент є прикладом цікавого перекладацького досвіду, який передбачає переклад усичення за допомогою вилучення кінцевих літер у слові. Наприклад: «*You're s'rp* (16, 159). – *Я вас див...* (І.І. Стешенко) (13, 433). – *Я його дивую, скажіть будь ласка!* (І.Л. Базилянська) (14, 465). – *Я его удивляю, скажите пожалуйста!* (Н.Л. Дарузес) [12, 178].

Показово, що перекладачі зазвичай компенсують втрати під час перекладу фонетичних особливостей афроамериканського діалекту на рівні речення. Проте зустрічаються ті поодинокі випадки, коли такі особливості знаходять своє віддзеркалення на рівні фонетичному. Наприклад, Ю.В. Корецький та К.І. Чуковський використовують упущення букви «е» у слові «ієрогліфи».

Далі за текстом: «*<...>a paper that's got to be ciphered over about a week because it's mostly signs and hy'roglyphics. – Hyro – which? – Hy'roglyphics*» (15, 141). – «*<...>напірець цей треба розшифрувати цілий тиждень, бо в ньому здебільшого закарлючки та ієрогліфи. – Про... що? – Прогліфи...»* (Ю.В. Корецький) (10, 122). – «*<...>той па-*

пір треба ще тиждень розшифрувати, бо там самі знаки та ще ієрогліфи. – Єро... Як воно? – Ієрогліфи...» (В.В. Митрофанов) (13, 151). – «*І над тим папером треба цілий тиждень метикувати, а може й більше, щоб розібрати в ньому всі закарлючки та ієрогліфи. – Про... що? – Не іро... а ієро-гліфи...»* (І.Л. Базилянська) (14, 163). – «*Да и бумагу-то эту нужно разбирать целую неделю, если не больше, потому что в ней всё закорючки да ироглыфы. – Про... что? – И-ро-глыфы...»* (К.І. Чуковський) (11, 135).

У перекладі І.Л. Базилянської та К.І. Чуковського з'являється елемент поділу – дефіс, який унаочнює спосіб передачі мовцем його невпевненості в правильності вимови складного іншомовного слова. Також для роз'яснення деяких мовних одиниць перекладачі І.Л. Базилянська та К.І. Чуковський використовують пояснювальні коментарі.

Вдалим, на нашу думку, є коментар К.І. Чуковського, який спробував донести задум автора за допомогою творчого посилання на конкретного героя: «*Том хотел сказать «иероглыфы» – знаки древних египетских надписей.*»

Отже, афроамериканське діалектне мовлення не має прямих відповідників фонографічним аномаліям в українській та російській мовах. Як показує наше дослідження, адекватність у перекладі досягається лише частково завдяки добору перекладачами фонетичних аномалій українського й російського просторіччя. Перспективним є комплексне дослідження відтворення граматичного, лексичного та семантичного рівнів діалектного мовлення в перекладі.

Література

1. Гарбовский Н.К. Теория перевода : [учебник] / Н.К. Гарбовский. – М. : Московский ун-т, 2004. – 544 с.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) : [учебник] / В.Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
3. Медвідь О.М. Проблема використання діалектизмів і просторіччя в українському художньому перекладі / О.М. Медвідь // Другий міжнародний конгрес українців : доповіді і повідомлення (м. Львів, 22-28 серпня 1993 р.). – Львів, 1993. – С. 272–277.
4. Радчук В.Д. Суржик як недопереклад / В.Д. Радчук // Українська мова та література. – 2000. – № 11. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://novamova.info/html/radchuk/publications.htm>.
5. Ребрій О.В. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О.В. Ребрій. – Х. : Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
6. Berezowski L. Dialect in Translation / L. Berezowski. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1997. – 152 p.
7. Brett D. Eye Dialect: Translating the Untranslatable / D. Brett // *AnnalSS*. – 2009. – № 6. – P. 49–62.
8. Landers C.E. Literary translation: a practical guide / C.E. Landers. – Clevedon : Multilingual Matters, 2001. – 214 p.
9. Morini M. Norms, Difference and the Translator: or, How to Reproduce Double Difference / M. Morini // *RiLUne*. – 2006. – № 4. – P. 123–140.

Джерела ілюстративного матеріалу

10. Твен М. Пригоди Тома Соєра / М. Твен ; пер. з англ. Ю.В. Корецького. – К. : Веселка, 1982. – 175 с.
11. Твен М. Приключення Тома Соєра. Приключення Гекльберрі Финна / М. Твен ; пер. с англ. К.И. Чуковского. – М. : Детская литература, 1985. – 465 с.
12. Твен М. Приключення Гекльберрі Финна / М. Твен ; пер. с англ. Н.Л. Дарузес. – М. : Просвещение, 1988. – 224 с.
13. Твен М. Пригоди Тома Соєра. Пригоди Гекльберрі Фінна / М. Твен ; пер. з англ. І.І. Стешенко, В.В. Митрофанова. – К. : Веселка, 1990. – 496 с.
14. Твен М. Пригоди Тома Соєра. Пригоди Гекльберрі Фінна / М. Твен ; пер. з англ. І.Л. Базилянської. – Х. : Школа, 2013. – 544 с.
15. Twain M. The adventures of Tom Sawyer / M. Twain ; edited by P. Stoneley. – New York : Oxford University Press, 2007. – 238 p.
16. Twain M. The adventures of Huckleberry Finn / M. Twain ; edited by J. Manis. – PA : The Pennsylvania State University, 1998. – 204 p.